

Slovo úvodem: Stará otázka se vrací: co drží společnosti pohromadě?

Musil, Jirí

Veröffentlichungsversion / Published Version

Zeitschriftenartikel / journal article

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Musil, J. (2008). Slovo úvodem: Stará otázka se vrací: co drží společnosti pohromadě? *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 44(2), 237-246. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-61065>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer Deposit-Lizenz (Keine Weiterverbreitung - keine Bearbeitung) zur Verfügung gestellt. Gewährt wird ein nicht exklusives, nicht übertragbares, persönliches und beschränktes Recht auf Nutzung dieses Dokuments. Dieses Dokument ist ausschließlich für den persönlichen, nicht-kommerziellen Gebrauch bestimmt. Auf sämtlichen Kopien dieses Dokuments müssen alle Urheberrechtshinweise und sonstigen Hinweise auf gesetzlichen Schutz beibehalten werden. Sie dürfen dieses Dokument nicht in irgendeiner Weise abändern, noch dürfen Sie dieses Dokument für öffentliche oder kommerzielle Zwecke vervielfältigen, öffentlich ausstellen, aufführen, vertreiben oder anderweitig nutzen.

Mit der Verwendung dieses Dokuments erkennen Sie die Nutzungsbedingungen an.

Terms of use:

This document is made available under Deposit Licence (No Redistribution - no modifications). We grant a non-exclusive, non-transferable, individual and limited right to using this document. This document is solely intended for your personal, non-commercial use. All of the copies of this documents must retain all copyright information and other information regarding legal protection. You are not allowed to alter this document in any way, to copy it for public or commercial purposes, to exhibit the document in public, to perform, distribute or otherwise use the document in public.

By using this particular document, you accept the above-stated conditions of use.

Slovo úvodem: Stará otázka se vrací: co drží společnosti pohromadě?*

Málokterý pojem se objevuje v soudobém politickém diskurzu a v odborné společenskovědní literatuře tak často jako koncept sociální soudržnosti. Přes jeho časté užívání je však zřejmé, že jde o koncept, který, ač velmi důležitý, zůstává nepříliš jasný a spíše mnohoznačný. To platí i o dalších pojmech, které jsou se sociální soudržností spojovány, např. o sociálním kapitálu, důvěře nebo neformálních sociálních sítích. Jestliže je jedním z úkolů sociologie kriticky vysvětlovat, posuzovat a ujasňovat pojmy, které do sociálních věd vnikají často z jejich okolí, a zejména z politického diskurzu, pak výklad šíření pojmu sociální soudržnost je jedním z nejvhodnějších příkladů tohoto našeho úkolu. Neboť zájem o sociální soudržnost je důsledkem jak prakticko-politických motivů, tak i obnovením odborných sociologických diskusí o tom, „co drží společnosti pohromadě“. Difuzi pojmů z politické oblasti do odborné nelze považovat jen za negativní jev, je spíše příkladem podnětů, které do sociálních věd vysílají proměny samotné společnosti. Chceme-li těmto proměnám rozumět, musíme takové podněty kriticky zpracovávat a maximálně zjasňovat významy pojmů, jež v *žitém sociálním světě* reagují na stav společnosti a zachycují ji v nerefléktované podobě. Ostatně dějiny samotné sociologie jsou dokladem kognitivní reakce na otřesy spojené s přechody evropských společností z jednoho typu sociální organizace do druhého.

I letmý pohled do sociologických slovníků, učebnic a příruček naznačuje, že pojem sociální soudržnosti nebo sociální koheze nebyl až do 90. let minulého století užíván v politických dokumentech ani v sociálněvědním diskurzu příliš často. Častěji se objevoval pouze v mikrodimenzi, při studiu skupinové koheze, jak to činila od 30. let sociometrie [srv. Petrusek 1969] a mikrosociologie. Pojem sociální koheze v tomto smyslu je uváděn např. v sociologickém slovníku G. Duncana Mitchella z 60. let [Mitchell 1968], i když i tam se odkazuje krátce rovněž na sociální kohezi ve smyslu Durkheimově a Amitaie Etzioniho.

Frekventovanějšími pojmy pro vyjádření obsahu, který by byl nejbliže dnešnému významu pojmu sociální soudržnosti v jeho makrodimenzi, byly v druhé polovině 20. století pojmy „integrace společnosti“, „společenský řád“, případně „solidarita“. Toto chápání sociální koheze má své zdroje nepochybně již v díle Augusta Comta, především však v koncepcích Emila Durkheima, jak zdůrazňují

---

* Tento úvodní text a první čtyři stati následujícího monotematického bloku jsou jedním z výstupů výzkumu „Sociální a kulturní soudržnost v diferencované společnosti“, registrační číslo J028 -28/04-DP2, řešeného v rámci projektu „Moderní společnost a její proměny“, který podpořilo Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky. Děkuji šéfredaktorovi *Sociologického časopisu* Marku Skovajsovi za četné podněty a pomoc při vydání souboru následujících statí.

např. Lewis A. Coser a Bernard Rosenberg v úvodu ke kapitole „Cohesion and Conflict“ v knize *Sociological Theory. A Book of Readings* [Coser, Rosenberg 1957], ale také již citovaný G. D. Mitchell a řada dalších autorů.

Je poučné připomenout, které autory zařadili Coser a Rosenberg do své kapitoly o kohezi. Po Durkheimově textu o sebevraždě a sociální solidaritě je to Radcliffe-Brown díky analýze sociálních sankcí, Malinowski vzhledem k důrazu na reciprocitu jako tmel společnosti, Marx pro chápání třídní koheze jako produktu konfliktu, Sorel pro analýzu vztahu mezi třídní identitou a konfliktem, Simmel díky chápání konfliktu jako formy socializace, Gluckman vzhledem k tomu, že se zabýval mírem ve sváru, Dahrendorf pro svou stať „Out of Utopia“ a konečně Coser sám se svou interpretací sociální funkce konfliktu.

Coser a Rosenberg připomínají, že Durkheim začal psát svá díla po „další velké dezintegrující krizi francouzské společnosti: po porážce Francie Německem ve válce 1870–71, po komuně a po porodních bolestech třetí republiky“ [Coser, Rosenberg 1957: 175]. Autoři soudí, že tu šlo o úsilí pochopit problém sociální koheze tváří v tvář hrozícímu zhroucení společnosti. A Durkheim se snažil problému dezintegrace společnosti porozumět, mimo jiné, analýzou oslabování sociální solidarity v odlišných typech hodnotových společenství, tj. v náboženských společenstvích katolickém, protestantském a židovském. Toto oslabování, vyjadřující podle něho rozdílnou míru sociální integrace, měřil tím, jak vysoká byla míra výskytu sebevražd v každém z nich. Dnes je již zřejmé, že většina autorů, které Coser a Rosenberg zařadili do své čítanky, si byla vědoma rizik slabé sociální solidarity evropských společností na konci 19. a začátku 20. století. Tyto společnosti byly ohroženy slabou vnitřní kohezí a ještě více zhroucením mezistátního, především mezinárodního řádu tehdejší Evropy. A tato situace byla nepochybně stimulem jejich úvah o sociální kohezi společnosti obecně, úvah, které bývají také označovány jako reakce na první krizi modernity.

Intenzivní zájem poměrně velkého počtu sociálních vědců o otázky sociální soudržnosti v současné době je podle mého názoru zapotřebí interpretovat také jako kognitivní reflexi situace soudobých společností *vis à vis* velkým proměnám, kterými procházejí a které jsou označovány mnoha autory jako druhá krize modernity. Tak jako v minulosti, i dnes zájem o otázky sociální soudržnosti vede na jedné straně k formulování nových politických koncepcí a na druhé straně k novým konceptualizacím, k novým teoriím sociální soudržnosti a k novým návrhům na empirické analýzy sociální soudržnosti. A to v jejích různých dimenzích, tj. v národních státech, v regionech, sídlech, v různých sdruženích, pracovních skupinách a v rodinách. Novým prvkem je koheze v dimenzi celé Evropské unie.

V současné době je – jak z hlediska politických konceptů, tak i z hlediska sociologických studií věnovaných kohezi – proud studií, projektů, článků, knih a politických strategií zaměřených na toto téma již téměř nezvládnutelný. Přesto lze alespoň některé základní rysy tohoto proudu postihnout. Pokusím se naznačit, jaká jsou hlavní východiska a závěry myšlení o sociální kohezi, a to jak v politickém, tak i v sociálněvědním diskurzu. Oba diskurzy se navzájem ovlivňují a dopl-

ňují, ale zároveň je zřejmé, že ne vždy si navzájem plně rozumějí. A to přesto, že společným jmenovatelem obou je reflexe současných moderních společností.

Ve sféře politické se stala hlavním protagonistou koncepce hospodářské, sociální a územní koheze od 70. let minulého století Evropská unie (resp. Evropská společenství). Formování politiky koheze byl složitý a poměrně dlouhý proces. Je třeba zdůraznit, že pojem soudržnosti měl a má v rámci Evropské unie vždy silně regionální, čili územní konotaci. Lze říci, že toto územní pojetí soudržnosti se postupně proměňovalo v obecnější pojetí ekonomické a sociální soudržnosti.

Římské smlouvy (1957) ještě neobsahovaly návrhy na politiku soudržnosti, vedly jen k ustavení určitých mechanismů solidarity ve formě dvou strukturálních fondů. Regionální politika EU, která obsahovala již koncepty soudržnosti, vznikla až po roce 1973. Neměla však příliš velký vliv, protože se opírala jen o velmi skromné zdroje. K rozvoji regionální politiky zaměřené na soudržnost mezi regiony jednotlivých členských zemí, a také mezi jednotlivými členy EU, došlo v období 1986 až 1999. Jednotný evropský akt (JEA) z roku 1986 se stal podnětem pro výraznější rozvoj politiky soudržnosti. Strukturální fondy získaly důležitější postavení a byla formulována pravidla jejich používání. Cílem strukturálních fondů byla – mimo jiné – pomoc rozvoji regionů a velmi brzy nato došlo k jejich významnému navýšení. V článku 23 JEA se již explicitně uvádělo, že „společenství se zaměřuje zvláště na zmenšování nerovnoměrností mezi různými regiony a zaostalosti regionů, jimž se dostává nejmenší podpory“ [*Akt o jednotné Evropě* 1993]. Dalším krokem v posílení politiky soudržnosti byla Maastrichtská smlouva, která vedla ke vzniku Kohezního fondu (1994) a k povinnosti Evropské komise předkládat vládám členských zemí EU a Evropskému parlamentu každý třetí rok zprávu o pokroku učiněném v dosahování hospodářské a sociální koheze v rámci Evropské unie. Zároveň došlo k dalšímu zvýšení absolutní i relativní částky určené Strukturálním fondům z rozpočtu EU. Jejich podíl na celkovém rozpočtu EU se zvýšil z 31 % v letech 2000–2006 na 35,7 % v období 2007–2013.

Důraz na politiku soudržnosti pokračoval i po Maastrichtské smlouvě a projevilo se jak v textech Smlouvy o Ústavě pro Evropu (SÚE) (2004), tak i v Lisabonské smlouvě, která nahradila Smlouvu o Ústavě a která v současnosti prochází procesem ratifikace členskými státy. Jak ve Smlouvě o Ústavě, tak i v Lisabonské smlouvě se vedle posilování hospodářské a sociální soudržnosti zdůrazňuje také posilování soudržnosti územní. V článku III- 220 SÚE se v druhém odstavci uvádí: „Unie se především zaměří na snižování rozdílů mezi úrovněmi rozvoje různých regionů a na snížení zaostalosti nejvíce znevýhodněných regionů“ a v dalším odstavci: „V rámci dotyčných regionů je zvláštní pozornost věnována venkovským oblastem, oblastem postiženým průmyslovým přechodem a regionům, které jsou závažně a trvale znevýhodněny přírodními nebo demografickými podmínkami...“ Lisabonská smlouva převzala základní doporučení SÚE a doplnila je některými dalšími formulacemi. Mezi nimi je pravděpodobně nejdůležitější doporučení aplikovat princip subsidiarity nejen na vztahy mezi EU a členskými státy, ale také mezi EU a místními a regionálními správami. Závěrem je zapotře-

bí dodat, že Evropský parlament ve svých usneseních zdůraznil, že ekonomická a sociální soudržnost je základní podmínkou solidarity zemí Evropské unie, a je tudíž základním aspektem evropské integrace. V dokumentech Evropského parlamentu se explicitně uvádí, že soudržnost má stejný význam jako jednotný trh a měnová unie.

Při studiu zpráv o ekonomické a sociální soudržnosti, které až dosud zpracovala a vydala Evropská komise, je ovšem zřejmé, že pojetí politik soudržnosti není ustáleno. Tak např. třetí zpráva z roku 2004 je zaměřena na vztahy mezi soudržností, konkurenceschopností, zaměstnaností a růstem a na analýzu dopadu a přidané hodnoty strukturálních politik. Čtvrtá zpráva z roku 2007 je podstatně více zaměřena na regionální aspekty a zabývá se ve velké míře analýzou hospodářské, sociální a územní situace a trendů v členských zemích a regionech 27 zemí EU. Obsahuje ale také analýzu výzkumné politiky, politiky zemědělské a politiky zaměstnanosti ve vztahu k soudržnosti. Lze si všimnout kolísání mezi širokým, sociálněintegračním pojetím a užším pojetím zabývajícím se sociálněpolitickými stránkami. Rovněž vztah mezi teritoriálním pojetím soudržnosti a sociálním, případně ekonomickým, není vždy jasně formulován. Celkově lze však v publikacích Evropské unie a ve výzkumech, které EU podporuje, pozorovat tendenci k rozšiřování obsahu pojmu sociální koheze do obecnější polohy.

Takzvané staré členské státy EU v různé míře a s rozdílnou rychlostí začaly uplatňovat politiku soudržnosti v 90. letech minulého století a vláda České republiky již v prohlášení z roku 2004, čili v roce vstupu země do EU, zařadila do svého programu 5. kapitolu nazvanou „Sociální soudržnost“. Sociální soudržnost je v tomto dokumentu chápána jako prohloubení a modernizace sociální politiky. Podle J. Šafra a M. Sedláčkové [Šafr, Sedláčková 2006] koncepce posilování sociální soudržnosti v České republice zpracovaná Ministerstvem práce a sociálních věcí ČR v roce 2003 zdůrazňuje omezování neodůvodněné sociální a ekonomické diferenciaci. Tato politika má předcházet vzniku sociálního napětí, konfliktům a politické nestabilitě. Hlavním pilířem je důraz na rovné možnosti uplatnění na trhu práce, na snižování regionální disparity zaměstnanosti a na aktivní sociální politiku odstraňující chudobu. Z této koncepce je zřejmé, že sociální politika a sociální soudržnost je v České republice chápána jako nástroj integrace a stabilizace celé společnosti.

Přes velký počet odborných monografií, studií a článků věnovaných sociální soudržnosti a také konceptům s ní spojeným, jako je sociální integrace, sociální kapitál, solidarita, neformální sítě, sociální inkluze aj., které byly v posledních 15–20 letech publikovány, *sociálněvědní diskurz nevedl dosud k jednoznačným závěrům*. I ve vědeckém diskurzu jsme spíše uprostřed ujasňování si základních přístupů a pojetí. Jedním z důvodů je nepochybně hledání nových a adekvátnějších pojmů a interpretací, které by odpovídaly proměnám soudobých evropských společností a problémům, kterým tyto společnosti čelí. Dalším důvodem tohoto hledání – ne vždy úspěšného – je pravděpodobně interpretování současných společenských problémů prizmatem tradičního ideového dualismu liberalismu a socialismu. Myslím, že pokusy interpretovat problémy současných společností jednou nebo

druhou z těchto ideových pozic nepovedou k úspěchu. Společenská realita doby, v níž žijeme, zavaluje sociální vědy novými otázkami, na které nejsou k dispozici spolehlivé odpovědi ze starých ideových zbrojnic. Jsme nepochybně spíše uprostřed vyhledávací fáze konceptualizace celého komplexu nových otázek. Ty ovšem souvisejí s nezákladnějšími elementy fungování soudobých společností.

V úvodní části jsem se snažil naznačit, že samotný pojem sociální koheze – v tom pojetí, jak je chápán v politické sféře, odkud proniká do sociálních věd – je do značné míry terminologickou inovací. Nebyl příliš používán, přestože má kořeny v klasické sociologii – zejména v durkheimovských pojmech mechanické a organické solidarity, ale také v dílech dalších zakladatelů sociologie. Tyto pojmy byly podle Jana Kellera v minulosti rozvíjeny jako nástroje „záchrany sociální“ [srv. Keller 2004]. Není ovšem náhodou, že podobně vnímá roli sociologie také řada soudobých zahraničních autorů, když jako např. Alan Wolfe [1989: 187–211] hovoří o nebezpečí „sociologie bez společnosti“. Svědčí to o tom, že otázky o sociální soudržnosti směřují vlastně k otázkám o základní povaze soudobých západních společností. Již toto kladení kritických otázek lze považovat za první pozitivní kognitivní výsledek soudobého proudu literatury zabývající se sociální soudržností.

Ze studia sociologického diskurzu posledních 15–20 let zaměřeného na téma sociální koheze podle mého soudu vyplývá také druhý obecný závěr. V soudobých teoriích společnosti stále více autorů zdůrazňuje, že existují dva hlavní typy sociální integrace. V pojmech Davida Lockwooda, který rozhodujícím způsobem přispěl k této distinkci, je nutno odlišovat *systémovou integraci* od *sociální integrace* [Lockwood 2000]. Systémová integrace je pojmem odpovídajícím funkcionalistické koncepci společnosti, sociální integrace je v jeho pojetí pojmem užším, zahrnujícím interakce, vzájemnou pomoc a oporu především v malých skupinách. Podobně Jürgen Habermas rozlišuje *sociální systém* a *systém společnosti*, který označuje jako „žitý svět“, tj. svět denního života, kontaktů, spolupráce, ale také konfliktů. Zejména jde o úvahy v 2. dílu jeho *Theorie des kommunikativen Handelns* [Habermas 1995]. Z jiné teoretické pozice vyjádřil tuto dualitu sociální již Erving Goffman, když psal o *interakčním řádu* (interaction order) [Goffman 1983], který se liší od *řádu institucí*. Také Niklas Luhmann hovoří o *systémech interakce*, které je nutno odlišovat od *organizačního systému* a od *systému společnosti* [Luhmann 1982]. Interakční systém existuje tehdy, když jednotlivci jsou spolu a když se navzájem vnímají. Připomíná to důraz Ch. H. Cooleyeho na „vztahy tváří v tvář“ v primárních skupinách. Organizační systémy koordinují jednání jednotlivců ve specifických situacích, např. v práci, při sportovních hrách apod. Systémy společnosti nedefinoval Luhmann příliš jasně, ale jde o analogii ostatních funkcionalistických pojetí společenského systému. U nás Jan Keller hovoří o dualitě *primární a sekundární sociability* [Keller 2007].

K tomuto rozlišení typů sociální integrace přistupuje u řady autorů – nikoliv však u všech – názor, že ona nesystémová integrace, žitý svět, ztrácí ve stále větší míře svou relativní autonomii. Je postupně kolonizován – abychom použili Habermasova termínu – systémovou integrací, která má především podobu eko-

nomickou a politickou. Podle Habermase systémová integrace v současné době stále více ovládá území, které bylo dříve prostorem sociální integrace. Podle autora tohoto úvodu lze změnu vztahu mezi systémovou a sociální integrací v soudobých evropských společnostech považovat za třetí obecný závěr dosavadního výzkumu sociální soudržnosti.

Čtvrtým závěrem, opírajícím se rovněž o většinově přijímané stanovisko soudobých autorů, je poznatek, že existují rozdílné formy sociální koheze anebo rozdílné dimenze koheze. S tím souvisí poznatek, že těmito rozdílnými formám a dimenzím sociální koheze budeme lépe rozumět, když budeme hlouběji znát mechanismy propojující mikro-, mezo- a makrodimenzi soudobých společností. Jinak řečeno, jedním z nejtěžších problémů sociologického zkoumání soudržnosti je popis a interpretace vztahu mezi sociální kohezí v mikrodimenzi a v makrodimenzi. Je rovněž zřejmé, že tento vztah nebude možné adekvátně vysvětlit nějakou jednotnou, univerzální teorií, naopak je pravděpodobné, že bude existovat řada komplementárních výkladů. Prozatím však o tomto vztahu víme velmi málo.

Pátým výsledkem soudobého diskurzu o sociální kohezí je stále častěji vyjadřovaný názor, že sociální soudržnost současných společností musí vycházet z přijetí plurality kultur denního života a z rostoucí individualizace. Repräsentantem takového pohledu na soudržnost je Alain Touraine v knize příznačně nazvané *Můžeme ještě žít spolu?* [Touraine 2000]. Touraine v ní zdůrazňuje, že zdvojené procesy globalizace a partikularizace nás stále více vzdalují od sebe. Na jedné straně tradiční hodnoty a kultura jsou narušovány homogenizovanou hromadnou kulturou. Na straně druhé se pak jednotlivá společenství stávají introvertními ve svém úsilí ubránit se vnějším vlivům. Východiskem z této situace je podle Touraine paradoxně rozvinutí subjektu. Individua musí usilovat o to, aby se na jedné straně stala aktivními aktéry uprostřed stálé a nekontrolovatelné změny, a zároveň o to, aby rozvinula jako individua vzájemnou komunikaci. Soudržnost je pak vlastně výsledkem této komunikace, kterou lze chápat také jako mediaci diferencovaných životních orientací a projektů.

Šestáým závěrem, ke kterému mne přivedlo studium vývoje české společnosti [Musil 2004], je poznatek, že v každé společnosti existuje vedle sebe několik geneticky odlišných typů sociální soudržnosti. Tyto typy jsou výsledkem socializace jednotlivých generací v různých, historicky určených sociálních podmínkách. Nejvíce se tato skutečnost projevuje ve společnostech, které v krátké době procházely rozsáhlými systémovými změnami. Málokterá evropská společnost zažila v jednom století tolik společenských změn jako společnost česká. A proto právě její analýza poskytuje mnoho dokladů o roli historie ve formování sociální a kulturní soudržnosti.

Předchozí body naznačují, že sociální koheze má mnohočetné podoby, ale také to, že vzniká v důsledku mnohočetných příčin a v důsledku rozdílných podmínek jednotlivých společenství. *Pluralita forem sociální koheze* se proto jeví jako sedmý závěr, který vyplynul jak z našeho vlastního, tak i zahraničního výzkumu.

Na konci tohoto přehledu možných závěrů z dosavadního výzkumu sociální soudržnosti je zapotřebí uvést dva závažné problémy, které se při jeho řešení opakovaně vynořují. Prvním je vztah mezi pojetím sociální koheze založeným na hodnotovém konsenzu, tj. na myšlenkové a etické shodě v základních orientacích, a pojetím založeným na mediaci sociálních a kulturních diferenciací. Podle prvního pojetí soudržná společnost může existovat pouze při poměrně silném hodnotovém konsenzu daného společenství. Podle druhého soudržná společnost existuje jen tehdy, když respektuje především společně dohodnutá a všemi respektovaná pravidla společné existence. Netrvá na striktní homogenitě hodnotových orientací. Rozdíl mezi těmito dvěma pojetími soudržnosti připomíná do jisté míry starší spor o pojetí demokracie. V tomto sporu byli na jedné straně myslitelé zastávající tzv. pozitivní pojetí demokracie, tj. pojetí, podle kterého musí demokracie vycházet ze základních obecně přijatých hodnotových axiomů. Jejich reprezentanty byli např. T. G. Masaryk nebo B. Malinowski. Na druhé straně pak stálo takové pojetí demokracie, které předpokládalo pluralitu hodnot a jejich soupeření a za jádro demokracie považovalo spíše mírumilovný proces dosahování shody o základním směřování společenství. Mezi jeho reprezentanty patří např. M. Weber, I. Berlin a R. Dahrendorf.

Druhým svízelným a hodně diskutovaným problémem je otázka, zda se má míra sociální soudržnosti posuzovat především na základě dat o tzv. objektivních nebo subjektivních faktech. Je kupříkladu spolehlivějším ukazatelem soudržnosti nějakého společenství míra sebevražednosti, anebo stupeň pocitu izolace zjištěný v standardním empirickém sociologickém šetření? A jsou statisticky zjištěné sociální rozdíly v příjmech nebo v kvalitě bydlení relevantnějšími daty než údaje o hodnocení vlastního sociálního postavení samotnými respondenty sociologických průzkumů? Jak důležité jsou objektivní znaky sociálních rozdílů, jak důležité jsou strukturální rozdíly způsobené procesy diferenciací soudobých společností, rozdíly, které v poslední době rostou? Autor tohoto editoria soudí, že rostoucí pochopení soudobé sociologie pro význam vnímaného, reflektovaného a interpretovaného by nemělo vytlačovat z naší pozornosti sociálně, ekonomicky a kulturně generované objektivní diferenciacie. Jak perspektiva zdůrazňující objektivní zdroje sociální soudržnosti a nesoudržnosti, tak i perspektiva kladoucí důraz na interpretativní, reflexivní stránku sociálních rozdílů by měly být tudíž při zkoumání sociální koheze respektovány.

Je zřejmé, že odpovědi na oba tyto problémy závisejí na gnoseologických a metodologických východiscích. Je však nicméně také zřejmé, že souvisejí i se samotnou sociálně-kulturní situací daného společenství. Ta společenství, která jsou volnější a zdůrazňují individualismus, budou pluralitu hodnot a životních způsobů posuzovat jinak než ta, která zdůrazňují a prosazují hodnotovou stejnorodost. To se pak promítá i do analýzy a také do praktického chápání sociální soudržnosti.

Pět statí, které tvoří náš monotematický blok, si nedělá nárok na vyčerpávající pohled na studium sociální soudržnosti. Jejich cílem je seznámit s hlavními

teoretickými přístupy při interpretaci tak složitých fenoménů, jakými jsou sociální soudržnost, neformální sociální sítě, vztah mezi sociálním vyloučením a začleňováním a sociální politikou anebo konkrétní formy teritoriální soudržnosti či nesoudržnosti v České republice a na Slovensku. Čtyři první studie jsou výběrem z prací vzniklých v rámci výzkumu „Sociální a kulturní soudržnost v diferencované společnosti“, řešeného v rámci vládou schváleného projektu TP-5 „Moderní společnost a její proměny“. Projekt o sociální soudržnosti je podporován Ministerstvem práce a sociálních věcí České republiky a kromě analýzy sociální koheze společnosti v České republice má přinést i podněty pro politická opatření posilující sociální soudržnost. Projekt koordinuje Centrum pro sociální a ekonomické strategie (CESES) Fakulty sociálních věd Karlovy univerzity a pracuje na něm rovněž tým Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., Institut sociologických studií Fakulty sociálních věd Karlovy univerzity a Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. Navazuje na předchozí projekt zadáný MPSV ČR „Mechanismy sociální soudržnosti, stratifikace a role sociálního státu“, který řešil rovněž CESES a jehož vedoucím byl Pavel Machonin [2004].

Cílem prvního článku *Jiřího Šafra, Ivo Bayera a Markéty Sedláčkové* je podat přehled teoretických otázek zkoumání sociální soudržnosti, zejména pak těch, které souvisejí s konceptualizací koheze na celospolečenské úrovni. Dospívají k závěru, že existuje celá řada dimenzí, v jakých lze soudržnost zkoumat, a také k stanovisku, že jde v každém případě o multidimenzionální jev. Soudí, že mikropřístupy v analýzách koheze nejsou vhodné pro výklad soudržnosti celých společností. Na tu by měla být zaměřena hlavní pozornost. Z toho jim vyplynul důraz na multidimenzionální a normativní přístup k celé otázce. Za přínos článku lze považovat normativní koncepci soudržnosti vyjádřenou pojmem „dobrá společnost“. Dobrá společnost nemůže být podle jejich názoru založena na hodnotovém konsenzu většinové společnosti, nýbrž na normách generovaných pomocí společně dohodnutých a všemi respektovaných pravidel. Jde o naplnění občanských a sociálních práv občanů, toho, co David Lockwood označil pojmem „plné občanství“. Autoři tak podle svého soudu pozitivně rozvíjejí koncept občanské společnosti. V závěru pak konstatují, že je účelné rozlišovat dvě hlavní dimenze sociální koheze: 1. vertikální dimenzi ne/rovnosti, která má různé podoby, a lze proto hovořit o pluralitě ne/rovností, a 2. dimenzi kolektivního sociálního kapitálu, která vyjadřuje mnohočetné horizontální stránky soudržnosti.

Pavol Frič seznamuje čtenáře s bohatou literaturou o sociálních sítích obecně a o neformálních sociálních sítích specificky. Sociální sítě vymezuje jako „množinu různých aktérů spojených recipročními vztahy“. Cenná jsou podle svého názoru tři autorova zjištění. Na prvním místě přehled vlivů neformálních sítí na jednotlivé parametry společnosti, na druhém místě pak typologie neformálních sítí a konečně na třetím zamyšlení nad rolí neformálních sociálních sítí v komunistických a postkomunistických společnostech. Autor rozlišuje predátorské, redistribuční, pomáhající, operační a participační sítě. A právě tato typologie mu umožňuje kriticky posoudit roli neformálních sítí konkrétněji, než by to bylo

možné, kdyby mezi jejich různými typy nerozlišoval. V bývalém socialistickém Československu měly podle jeho názoru velký vliv predátorské sítě, ale díky cenzuře a propagandě nebyly tak viditelné jako sítě redistribuční. Silně byly také rozvinuté pomáhající sítě, které fungovaly zejména na venkově. Operační a participační sítě neměly příliš velký význam. V období transformace české společnosti po roce 1989 se zvětšila mediální viditelnost i skutečný vliv predátorských sítí, ale také počet a vliv participačních sítí. Roste a nadále bude pravděpodobně růst význam operačního typu sítí. Jaký je vliv neformálních sítí na sociální soudržnost české společnosti, nelze podle Pavola Friče dosud zjistit. Autor rovněž otevírá debatu o vztahu mezi soudržností na mikroúrovni a soudržností na makroúrovni. To je ovšem obecná otázka týkající se i jiných dimenzí sociální koheze. Rozvoj silné soudržnosti na mikroúrovni neznamená automaticky posílení soudržnosti celé společnosti.

Petr Mareš a Tomáš Sirovátka, kteří se dlouhodobě zabývají sociální exkluzí, konstatují, že rostoucí zájem politické sféry, mezinárodních organizací i společenských věd o sociální vyloučení je reakcí na reálnou situaci ve společnosti. Pojem sám však podle jejich názoru zůstává přesto nejasný a vyžaduje hlubší promyšlení. Cílem stati je proto podle slov autorů: „charakterizovat klíčové problémy, které jsou spojeny s procesy sociálního vyloučení a sociálního začleňování v české společnosti a s přístupy sociální politiky k jejich řešení“. A protože studie směřuje k aplikaci poznatků v konkrétní sociální politice, autoři shrnují hlavní znaky sociální exkluze v České republice. Konstatují, že sociální exkluzi v ČR způsobuje málo účinná integrace na trhu práce, problémy v oblasti bydlení i sociálních služeb a problémy spojené s návratem matek s dětmi do práce a s přístupem specifických skupin ohrožených sociálním vyloučením k institucím a politikám, jež by jim mohly účinně pomoci. Autoři dále připomínají také exkluzi romského obyvatelstva. Česká sociální politika by měla rovněž více vnímat tzv. nová sociální rizika spojená se soudobým vývojem (post)moderní společnosti a ta opatření, která nejvíce napomáhají sociálnímu začleňování.

Jiří Musil a Jan Müller ve stati o vnitřních periferiích České republiky jako mechanismu sociálního vyloučení usilují o rehabilitaci sociálněprostorové dimenze společnosti jako příčiny sociálního vyloučení. Jde o horizontální a dlouhodobě působící faktor. Sociální exkluzi, kterou tento faktor způsobuje, lze označit za měkčí formu exkluze, protože je vnímána postiženými jako důsledek přírodních podmínek. I když tomu tak zčásti skutečně je, nelze opomíjet společenské faktory, které k ní vedou. Je to především formování regionů velkých měst, tzv. metropolitních oblastí, ale také menších regionů regionálních center, správní členění území a ve stále větší míře působení logiky úspor z rozsahu, co vede ke stálému zvětšování jednotlivých složek sociální infrastruktury a zároveň ke stálému zmenšování jejich počtu. Tím se stávají hůře dostupnými. Periferie jsou hospodářsky a sociálně upadající nebo stagnující mikroregiony, které jsou velmi často stranou území, která v celostátních strategiích regionálního rozvoje mají prioritní postavení v poskytování pomoci ze strany státu. Studie zdůrazňuje procesual-

ní povahu periferizace a přichází s námětem na modifikovaný model kauzální kumulativní změny, v tomto případě nikoliv růstu, nýbrž stagnace a úpadku. Takto chápaný proces periferizace navozuje potřebu nově formulovat regionální politiku státu, která by zahrnovala i sociální dimenze.

Studie *Mariána Haláse* se zabývá rovněž tématem periferií. Je napsána z hlediska sociální geografie a dokazuje, jak se geografická a sociologická optika navzájem vhodně doplňují. Seznamuje čtenáře s obecnou sociálněprostorovou situací soudobého Slovenska a na pozadí této situace pak provádí pečlivou analýzu formování periferních regionů. Novým pohledem je rozdělení Slovenska do hierarchicky strukturovaných území. Na vrcholu této hierarchie je centrum, následuje semiperiferie a poté periferie. Slovensko je dnes rozdělené na prosperující severozápad a stagnující jihovýchod země. Článek jasně a srozumitelně informuje čtenáře o použitých indikátorech, které měří pozici v této hierarchii, a o uplatněných analytických postupech. Autor také zavádí rozlišení vnitřních a příhraničních periferních regionů a začleňuje do své analýzy dimenzi času, čili historický proces vznikání polarizovaných a periferních regionů země. Tato práce potvrzuje časté konstatování zahraniční literatury, že i když se členské státy EU z hlediska sociálněekonomického stávají navzájem podobnějšími, uvnitř těchto států dochází k sociální polarizaci.

Jiří Musil

Literatura

- Akt o jednotné Evropě*. 1993. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.
- Coser, L. A., B. Rosenberg. 1957. *Sociological Theory. A Book of Readings*. New York: The Macmillan Company.
- Goffman, E. 1983. „The interaction order.“ *American Sociological Review* 48: 1–17.
- Habermas, J. 1995. *Theorie des kommunikativen Handelns*. Band II. Frankfurt/Main: Suhrkamp.
- Keller, J. 2004. *Dějiny klasické sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Keller, J. 2007. *Teorie modernizace*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Lockwood, D. 2000. *Solidarity and Schisma. 'The Problem of Disorder' in Durkheimian and Marxist Sociology*. Oxford: Clarendon Press.
- Luhmann, N. 1982. *The Differentiation of Society*. New York: Columbia University Press.
- Machonin, P. 2004. *Mechanismy sociální soudržnosti, stratifikace a role sociálního státu*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR.
- Mitchell, D. (ed.). 1968. *A Dictionary of Sociology*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Musil, J. 2004. „Současná pojetí sociální soudržnosti a Česká republika.“ Pp. 7–16 in J. Musil (ed.). *Pojetí sociální soudržnosti v soudobé sociologii a politologii*. Studie CESES / CESES Papers 9. Praha: CESES.
- Petrusek, M. 1969. *Sociometrie*. Praha: Svoboda.
- Šafr, J., M. Sedláčková. 2006. *Sociální kapitál. Koncepty, teorie a metody měření*. Sociologické studie / Sociological Studies 06:7. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Touraine, A. 2000. *Can We Live Together? Equality and Difference*. Cambridge: Polity Press.
- Wolfe, A. 1989. *Whose Keeper? Social Science and Moral Obligation*. Berkeley: University of California Press.